

УДК 930 (477) (092)

Віталій Яремчук

ІСТОРИОСОФСЬКІ ЗАСАДИ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ВІЗІЯ О. ОГЛОБЛИНА

У статті автор робить спробу проаналізувати погляди О. Оглоблина на проблеми еволюції історіософії радянської історіографії історії України

Тема “Внесок О. Оглоблина в дослідження історії української радянської (в термінології О. Оглоблина – советської) історіографії” належить до найбільш важливих в оглоблінані, тому потребує спеціального і глибокого опрацювання. Знаємо, що з цієї проблеми “гетьман історичної науки” залишив низку надзвичайно цінних студій. Не ставлячи за мету вичерпання всіх її аспектів, спробуємо з’ясувати, яким було бачення О. Оглоблиним генези історіософських засад радянської історіографії історії України. В нашій статті спиратимемося на аналіз найбільш репрезентативних (на наш погляд) досліджень історика з аспекту, вказаного вище – “Українська історіографія, 1917–1956” (1957)¹, “Академічна свобода й історична наука в СРСР” (написане в 50-і рр.)², “Думки про сучасну українську советську історіографію” (1963)³.

На думку О. Оглоблина, в період українського історіографічного ренесансу 1920-их рр. “ціла українська історіографія... – і на Наддніпрянщині, і в Галичині, і на еміграції – стояла на тих самих ідейних (українських державницьких) позиціях, ставлячи в центрі своєї уваги й своїх дослідів проблему української національно-державної самостійності в її історичному розвитку й в усіх її виявах – політичному, економічному, культурному”⁴. Вчений твердив, що “саме цей державницький дух і національний характер були основними рисами української історіографії 1920-их років на Наддніпрянській Україні”⁵. Конкретно-історичні погляди на минуле України визначалися схемою М. Грушевського, яка “майже до останньої війни (себто Другої світової – В. Я.) існувала й панувала в українській советській історіографії”⁶. Принаймні гідно зауважимо, що такого ж погляду притримувався й один з яскравих представників української діаспорної історичної науки Б. Крушинський, який в своїй відомій праці “Українська історична наука під советами” (1957) зазначав: “Схема М. Грушевського стала вихідним пунктом для української історіографії...В советській Україні 20-х років вона була міродійною для українських істориків; де в чому вона була зразком і для офіційно визнаного історика-комуніста М. Яворського – основоположника марксистського розуміння історії, хоч назовні він її поборював”⁷.

Які передумови існували для фактичного панування в працях істориків Радянської України (навіть марксистського напрямку) самостійницької історичної ідеології? Обставиною, що вирішальним чином вплинула на це, було домінування в офіційній політиці російського комунізму тези “комуністичного інтернаціоналізму” і офіційній совєтській історичній науці 1920-их – початку 1930-их рр. особи і школи “диктатора совєтської науки” (вислів Б. Крупницького) М. Покровського, який, відповідно до свого знаменитого постулату (мовляв “історія є політикою, оберненою в минуле”), через власні праці пропагував інтернаціоналістську ідеологію, що залишала місце для національного патріотизму істориків радянських республік⁸.

Як писав О. Оглоблін, в 1930-і рр. наступає “ідейне переозброєння” совєтської історіографії та її представників⁹. На наш погляд, Олександр Петрович в цілому правильно з’ясував зміст нового історіософського багажу радянської історіографії 1930-их рр. (до чого ми повернемося нижче), однак дещо нечітко показав причини ідеологічної переорієнтації історичної науки Радянського Союзу в цей період. Він визначив такі “основні” чинники: “загально-політична ситуація в ССРСР”, “ідейно-науковий крах офіційної марксистської історіографії” (хоча з праць О. Оглобліна не зовсім зрозуміло, в чому він виявлявся), “небезпека т. зв. “буржуазного націоналізму” в історіографії неросійських республік ССРСР, зокрема в Україні й Білорусії, а також у республіках Закавказзя й Туркестану”¹⁰.

Гадаємо, що на вироблення нової історіософії радянської історичної науки в 1930-і роки вплинули два ключові фактори. По-перше, це докорінна зміна принципів взаємин між владою та історичною наукою. Якщо в 1920-і рр. допускався історіософський плюралізм, різноманітність конкретних історичних поглядів дослідників, то починаючи з 1930-х рр. радянські історики зобов’язані були беззаперечно приймати офіційну версію історичного процесу. Як зазначав О. Оглоблін, таке беззаперечне виконання владних директив отримало назву “більшовицької партійності історичної науки”¹¹.

Оскільки ідейне тло радянської історіографії починаючи з 1930-х рр. визначалося винятково межами партійно-державної ідеології, природно шукати причини історіософських трансформацій радянської історіографії в трансформації офіційної державної ідеології в ті ж таки 1930-і рр. Їхній сенс добре з’ясовано О. Оглобліним. Він писав, що вже в першій половині 1930-х рр. замість російського шовінізму “головною небезпекою” для “будівництва соціалізму” в ССРСР було оголошено “місцевий націоналізм”. Ідея “совєтського патріотизму” і згодом висунута під час Другої світової війни ідея провідництва “великого російського народу” в усіх галузях суспільного життя поступово перетворилися в “альфу і омегу” більшовицької політики та ідеології¹².

Якими ж були історіософські надбання радянської історіографії історії України? З аналізу праць О. Оглобліна видно, що в її основі вчений бачив

дві складові – “марксистську методологію” в її ленінсько-сталінському вульгаризованому варіанті і доктрину “примату російського народу в усьому історичному розвитку цілої Східної Європи”¹³. Слід зазначити, що Олександр Петрович в жодній із своїх історіографічних розвідок не з’ясував докладно генезу основних історіографічних постулатів радянської історіографії історії України. Він пише лише про те, що дошкульний для української історичної науки процес ідейного переозброєння був тривалим, він гальмувався пануванням в українській радянській історіографії майже до початку Другої світової війни схеми М. Грушевського (про що вже згадувалось в нашій статті), “короткою “передешкою” в критичні воєнні роки, коли більшовики толерували і навіть облудно пропагували ідею українського патріотизму”¹⁴. Лише у 2 пол. 1940-х і на поч. 1950-х рр. “почався новий і цим разом тотальний наступ советсько-московської ідеології проти найглибших основ української історіографії”, після якого вона “втратила свій український характер і традиції”¹⁵. Врешті-решт, процес становлення історіософських засад советської історіографії історії України закінчився з формулюванням ЦК КПСС сумнозвісних “Тез про 300-річчя воз’єднання України з Росією” (1954). Саме в них, як вважав О. Оглоблин, містилася “нова советська схема історії України”, яка стала “немов би “символом віри” советської, зокрема, української, історіографії”¹⁶. На думку історика, вона базується “на трьох китах – трьох історичних мітах”, до яких він відносив: 1) “концепцію єдиної руської народности, витвором якої була Руська (Київська) держава, староруська культура, староруська мова... Висновок з того: Київська Русь не була Першою Українською державою, а державою “загальноруською”; 2) “концепція воз’єднання України з Росією (Переяславська Рада), що з мілітарно-політичної угоди двох держав робить мітичний акт об’єднання двох народів – українського й російського (частин колись нібито єдиного народу чи народности) в єдиній державі “Руській”, себто Московській (згодом – Російській). Висновок з того: Другої Української (Козацько-Гетьманської) держави взагалі не існувало”; 3) “концепція... спільної вітчизни (“отечества”), колись Росії, тепер СССР. Генеалогія цієї концепції така: а) спільна соціальна й політична боротьба “трудящих” українців і росіян проти “феодалів” – поміщиків, буржуазії й царату; б) спільна “пролетарська революція” й “будівництво соціалізму”, себто більшовизму; в) спільна “соціалістична батьківщина” – СССР, під керівництвом т. зв. “старшого брата” – російського народу і його національно-державного осередку – Москви. Звідси висновок: ніякої Третньої Української держави та її визвольних змагань не було. Можна говорити тільки про Українську советську державу – УССР”¹⁷.

О. Оглоблин виніс суворий, але цілком справедливий вирок “новій советській схемі історії України” – вона “по суті, повертає історію України до того стану *membra disjecta*, проти якого виступав колись М. Грушевський”¹⁸.

На думку О. Оглоблина, “нова звичайна схема” “начебто кістлявою рукою неминуче і невблаганно давить і душить кращі почини і працю сучасної української совєтської історіографії”¹⁹. Олександр Петрович зауважував, що її “вбивчий вплив” виявився передусім у звуженні тематики досліджень совєтських істориків України: “За повосинне десятиріччя не з’явилося в УССР жодної монографії з історії України княжої доби. Ця доба стала виключною домоною російської історіографії та археології, з досить обмеженою участю українських археологів... Ще раніш спотворена доба Третьої Української держави... тепер, після Другої світової війни, абсолютно вилучена з української історіографії”²⁰. За О. Оглоблиним, двома основними проблемами історичних студій з історії України стали: українсько-російські зв’язки і впливи Росії; класова боротьба українських “трудящих” зі спілці з “трудящими” Росії проти поміщиків, капіталістів та царату під керівництвом російського робітничого класу й більшовицької партії²¹.

Нова схема історії України визначила й сам зміст наукових праць радянських істориків України. Вона приневолити їх до зображення історичних подій тільки в її неправдивому і тьмяному світлі. Про це О. Оглоблин писав: “Проводячи наукову аналіз, совєтський історик завжди мусить оглядатися на офіційну урядову схему, й на небезпеку різних ідейно-політичних ухилів та ересей, не бажаних з погляду тої схеми й згори визначених нею висновків й констатацій”²². В умовах такого тиску історик може або безумовно приймати накинєні йому ідеологічні засади, або ж, в разі намагань притримуватись об’єктивних фактів (за приклад такої спроби Олександр Петрович показав монографію В. Дядиченка “Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст.” (К., 1959)), “мусить борстися між безсумнівними історичними даними й вимогами тої схеми”²³.

В праці “Думки про сучасну українську совєтську історіографію” О. Оглоблин навів численні факти “своєрідного історичного нігілізму, який іноді переходить просто у фальшування історії” (“негативного і навіть загрозливого явища в сучасній совєтській історіографії”), використання фальсифікатів як історичних джерел, якщо вони “підпирають офіційну історичну схему”²⁴.

За зауваженням О. Оглоблина, є такі проблеми історії України, які нова звичайна схема” неспроможна розв’язати. Тоді певному факту чи події різними істориками даються діаметрально протилежні оцінки, які поєднуються “не так розбіжністю з наукового досліду питання..., як передусім впливом совєтської історичної схеми, властиво, небезпекою потрапити в якусь колізію з нею”²⁵. Таке розмаїття інтерпретацій (яке, на думку О. Оглоблина, не наближає правдивого вирішення жодної проблеми) показане Олександром Петровицем в праці “Думки про сучасну українську совєтську історіографію” на прикладі дискусій в українській радянській історіографії навколо діяльності Петрика Іваненка, руйнації Запорізької Січі російськи-

ми військами в 1709р., змісту видатної пам'ятки української історичної думки "Історії русів"²⁶.

Якою бачив О. Оглоблин подальшу еволюцію офіційної схеми історії України? Слід зазначити, що метр української діаспорної історіографії не залишив друкованих і (як видно з бібліографії його недрукованих рукописів²⁷) неопублікованих студій, в яких би аналізувався розвиток радянської історіографії історії України в період після початку 1960-х рр. Знаємо лише міркування О. Оглоблина про творчість академіка І. Крип'якевича, якому, як вважав Олександр Петрович, вдалось створити концепцію становлення козацько-гетьманської держави середини XVII ст., що "вийшла за межі офіційної советської схеми"²⁸. За твердженням дослідника, цю концепцію розвинули в своїх працях відомі українські вчені Ф. Шевченко ("Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст." (К., 1959)) і В. Дядиченко ("Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст." (К., 1959))²⁹.

Таким чином, в своїх історіографічних дослідженнях О. Оглоблин показав магістральні напрямки генези історіософських позицій радянської історіографії історії України впродовж 1920-х – початку 1960-х років. І хоча він, як нам здається, поступався деяким своїм сучасникам – українським історикам діаспори і Радянської України (Б. Крупницькому, М. Чубатому, М. Брайчевському) в глибині вивчення окремих постулатів офіційної схеми історії України, як зразок синтезного дослідження історіософського багажу радянської історичної науки його праці не втратили своєї наукової вартості і в наш час.

Примітки

1. Ohloblyn O. Ukrainian Historiography, 1917-1956 // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. – 1957. – Vol. V-VI. – № 4 (18) – 1, 2 (19, 20) – PP. 307-435.
2. Оглоблин О. Академічна свобода й історична наука в СССР // Український історик. – 1997. – №1-4. – С. 165-175.
3. Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. – Нью Йорк, 1963. – 87 с.
4. Ohloblyn O. Ukrainian Historiography... – S. 360; Його ж. Академічна свобода... – Р. 11.
5. Там само.
6. Оглоблин О. Думки про сучасну... – С. 18.
7. Крупницький Б. Українська історична наука під совстами. – Мюнхен, 1957 – С. 13.
8. Оглоблин О. Академічна свобода... – С. 166-168.
9. Там само. – С. 168.
10. Там само.

11. Там само. – С. 169 – 170.
12. Там само. – С. 170 – 171; Ohloblyn O. Ukrainian Historiography... – S. 366;
- Його ж. Думки про сучасну... – Р. 14.
13. Його ж. Академічна свобода... – С. 169, 172.
14. Його ж. Думки про сучасну... – С. 15.
15. Там само.
16. Там само. – С. 20.
17. Там само.
18. Там само.
19. Там само. – С. 29.
20. Там само. – С. 30.
21. Там само.
22. Там само. – С. 22.
23. Там само. – С. 54-55.
24. Там само. – С. 32-50.
25. Там само. – С. 64.
26. Там само. – С. 64-73.
27. Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріяли. – Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995. – С. 398-401.
28. Його ж. Думки про сучасну... – С. 52.
29. Там само. – С. 52-53.

The author makes an attempt to analyze O. Ohloblyn's views on the problems of historiosophy evolution of the soviet historiography of the Ukrainian history.